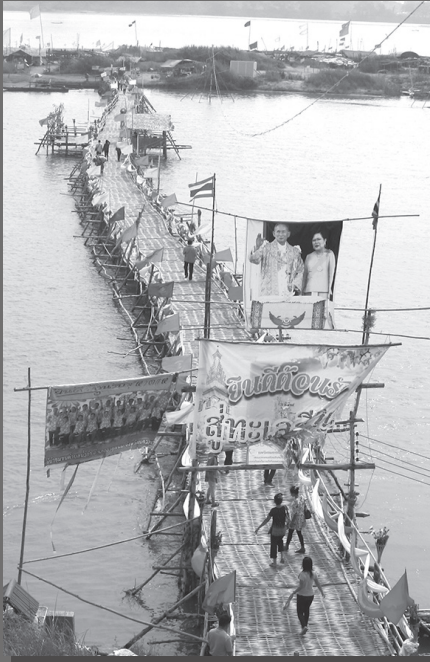

กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการพื้นที่สาธารณะ “หาดแห่” เกาะกลางแม่น้ำโขง

กชกร เดชะคำภู^{1,*} และ ทิพาภรณ์ หอมดี²

¹สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม
อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม 48000

²สาขาวิศวกรรมโยธา คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม อำเภอเมือง
จังหวัดนครพนม 48000

*ผู้เขียนหลัก อีเมลล์: apiwat_beer@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการพื้นที่สาธารณะ “หาดแห่” ที่ตั้งอยู่ระหว่างบ้านน้ำก่ำ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และบ้านท่าค้อ แขวงคำม่วน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research หรือ PAR) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะ “หาดแห่” มีการดำเนินงานที่ไม่ซับซ้อน สามารถวางแผนการใช้ประโยชน์พื้นที่ทั้งด้านการเกษตร การประมง และการท่องเที่ยวโดยกลุ่มและสมาชิกชุมชนเป็นหลัก อาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีเทศบาลตำบลน้ำก่ำสนับสนุนการบริหารจัดการพื้นที่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 จนถึงปัจจุบัน โดยมีกลไกการบริหารจัดการพื้นที่ 2 รูปแบบ คือ 1) กลไกที่เป็นทางการ หรือกลไกเชิงสถาบัน ที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการในการบริหารจัดการพื้นที่เป็นลายลักษณ์อักษร 2) กลไกที่ไม่เป็นทางการเป็นการจัดการพื้นที่ผ่านเวทีประชาคมหมู่บ้านให้การยอมรับผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เพื่อร่วมกันกำหนด กฎ กติกา รวมถึงสิทธิการใช้ประโยชน์พื้นที่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการวางแผน 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ 3) การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

คำสำคัญ: จังหวัดนครพนม หาดแห่ พื้นที่สาธารณะ กระบวนการมีส่วนร่วม การจัดการพื้นที่

Participatory Mechanism of Community in Public Area Management of Had Hae, the Mekong River Central Island

Kotchakorn Dechakhumphu^{1,*} and Thippaporn Homdee²

¹*Public Administration Program, Faculty of Liberal Arts and Science, Nakhon Phanom University, Muang District, Nakhon Phanom Province, Thailand 48000*

²*Civil Engineering Program, Faculty of Engineering, Nakhon Phanom University, Muang District, Nakhon Phanom Province, Thailand 48000*

*Corresponding author's E-mail: apiwat_beer@hotmail.com

Abstract

This article research proposes the participatory mechanism of community in the public area management at Had Hae, located between Ban Nam Ngum, Nam Ngum sub-district, That Phanom district, Nakhon Phanom province, Thailand and Ban ThaKhor, Kham Muan province, Lao PDR, using the Participatory Action Research (PAR) methodology. The research methods used in data collection include in-depth interviews, focus group meetings, and community meetings for information sharing. The findings suggested that Had Hae's public area management has implemented for cultivation, fishery, and tourism utilization based on kinship. The Nam Ngum Sub-district Municipality has supported the 2-mechanism models of its public area management since 2013, including the official mechanism or institutionalized mechanism that the management committee was formed, and the informal mechanism in which the space management and rules were laid out in the community meetings led by elders. There were 4 steps in the community's participation, including 1) participation in planning, 2) participation in implementing, 3) participation in the distribution of benefits, and 4) participation in the system assessment.

Keywords: Nakhon Phanom province, Had Hae, Public area, Participatory process, Area management

บทนำ

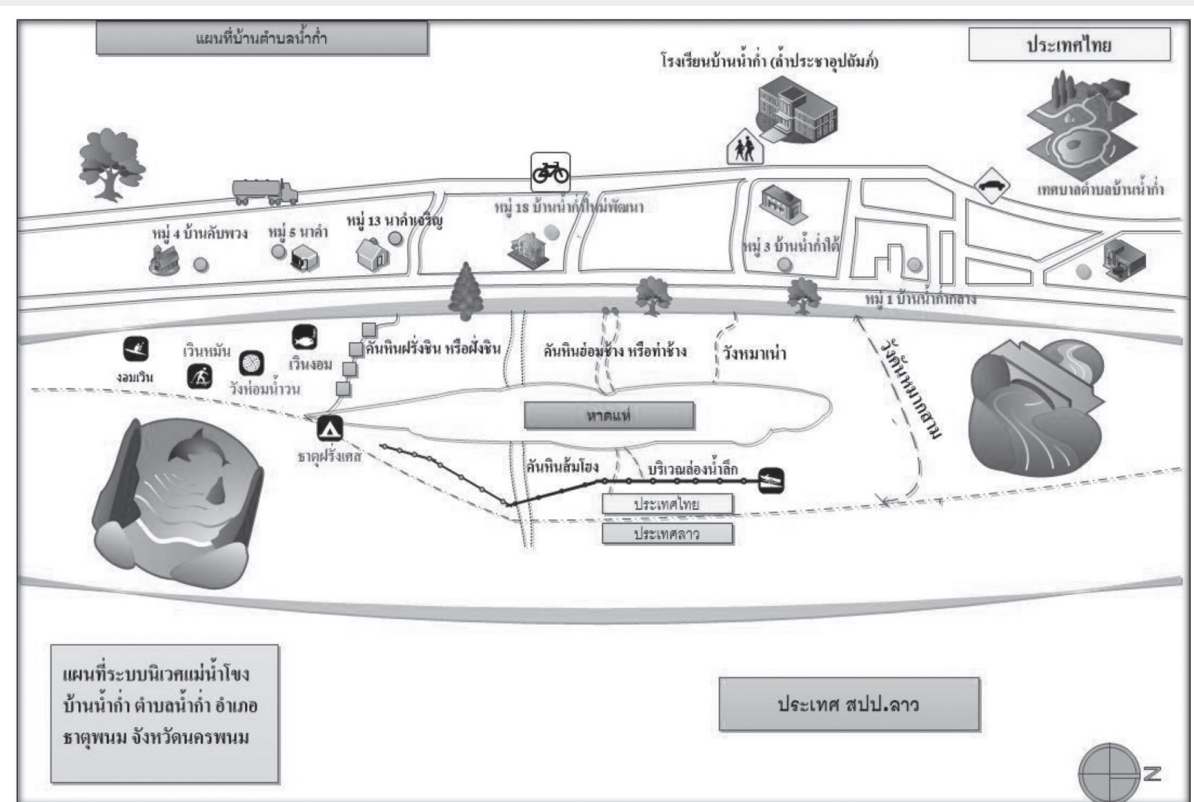
“หาดแห่” เกาะกลางลำน้ำโขงตั้งอยู่ระหว่างบ้านน้ำก่ำ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และชุมชนบ้านท่าค้อ แขวงสะหวันเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว “หาดแห่ หรือ หาดแห่” (ภาพที่ 1) เกิดจากการพัดพาของตะกอนทรายและหินกรวดจากลำน้ำก่ำและแม่น้ำโขงมาทับถมกัน ทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก พื้นที่รอบหาดแห่มีเกาะ แก่ง วัง เวิน ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของปลา ในฤดูน้ำหลาก ปลาจำนวนมากว่ายทวนน้ำขึ้นไปในลำน้ำก่ำเพื่อวางไข่ ทำให้ผู้คนจากทั้งสองฝั่งโขงและบริเวณใกล้เคียงอพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านและเรียกบริเวณนี้ว่า “บ้านน้ำก่ำ”

การใช้ประโยชน์พื้นที่ในหาดแห่เกิดขึ้นประมาณช่วงปี พ.ศ. 2480 เพื่อเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ แต่เนื่องจากตะกอนดินทรายยังมีไม่มาก จึงทำให้มีขนาดเล็กและตื้น มีชาวบ้านเพียงไม่กี่ครอบครัวลงไปจับจองพื้นที่ ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตัดไม้ทำลายป่าเหนือลำน้ำก่ำเมื่อฝนตกจึงทำให้มีการชะหน้าดินตะกอนทรายลงมาตามลำน้ำก่ำลงสู่แม่น้ำโขงเป็นจำนวนมาก ทำให้หาดแห่มีพื้นที่ใหญ่ขึ้นทุกปี ชาวบ้านและผู้นำชุมชนจึงได้จัดสรรแบ่งพื้นที่การเพาะปลูกบนหาด โดยเน้นให้ทุกครัวเรือนได้มีพื้นที่ทำกินอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม โดยกำหนดกติกาและข้อตกลงร่วมกันภายในชุมชน ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2552 มีการพัฒนาพื้นที่บริเวณหาด จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในช่วงน้ำลด เดือนมกราคม ถึงเดือนเมษายนของทุกปี จึงทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีเงินหมุนเวียนภายในชุมชนมากถึงปีละสองล้านบาท พื้นที่หาดแห่มีประวัติความเป็นมาและพัฒนากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่หลากหลาย ชุมชนมีการเรียนรู้และปรับตัวในการบริหารจัดการพื้นที่และใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติรอบๆ หาดร่วมกันอย่างเข้มแข็งทั้งในระดับพื้นที่และระดับท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชาติพันธุ์ ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นของทั้งสองฝั่งโขง แม้ว่าในอดีตชุมชนทั้งสองฝั่งจะมีข้อขัดแย้งถึงสิทธิเหนือที่ดินทำกินบนหาดแห่ แต่การเจรจาจบลงโดยสันติวิธี ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสัมพันธ์ฉันพี่น้องไทยลาวที่แน่นแฟ้นมาแต่ดั้งเดิม

จากการศึกษาเบื้องต้นที่บ้านน้ำก่ำ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พบว่า การจัดการพื้นที่และการใช้ประโยชน์พื้นที่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึงปี พ.ศ. 2555 เป็นการจัดการร่วมกันของกลุ่มและสมาชิกภายในชุมชน การใช้ประโยชน์

พื้นที่ส่วนใหญ่เพื่อการเกษตร โดยเริ่มจากแบ่งพื้นที่ตามจำนวนครัวเรือนที่มาลงซื้อโดยการจับสลาก และคนในชุมชนร่วมกันออกกฎ กติกาในการใช้ประโยชน์พื้นที่ร่วมกัน โดยมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่หลักในการจัดสรรพื้นที่ แต่หลังจากการพัฒนาพื้นที่บริเวณหาดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ในช่วงเดือนมกราคม – เมษายน ของทุกปี ทำให้มีปัจจัยภายนอกเข้ามากระทบการจัดการพื้นที่ การเข้ามาของนักท่องเที่ยวประมาณหนึ่งแสนคนต่อปี ส่งผลให้เกิดปัญหาขยะล้นหมู่บ้าน และหาดแห่ เกิดการร้องเรียนจากชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงที่ไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาพื้นที่ มีการทะเลาะวิวาทของนักท่องเที่ยว รวมทั้งการค้ากำไรเกินควรของพ่อค้าแม่ค้าบนหาดแห่ นักท่องเที่ยวเกิดความไม่พอใจและร้องเรียน จากปัญหาดังกล่าวส่งผลให้การบริหารจัดการพื้นที่โดยชุมชนบ้านน้ำก่ำเพียงฝ่ายเดียวจึงไม่สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทั้งหมด สมาชิกชุมชนและผู้นำชุมชนจึงได้ขอความร่วมมือไปยังเทศบาลตำบลน้ำก่ำเพื่อร่วมกันในการบริหารจัดการพื้นที่ นอกเหนือจากการสนับสนุนทรัพยากรในแต่ละปี โดยร่วมกันกำหนดกฎ กติกา การใช้ประโยชน์พื้นที่ รวมทั้งการจัดแบ่งหน้าที่ระหว่างชุมชนกับเทศบาลตำบลน้ำก่ำ เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับ แนวคิดของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ (2543) และ กาญจนา คุ่มทรัพย์ (2558) ที่กล่าวว่า การใช้พลังของชุมชนท้องถิ่นผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่อาจไม่เพียงพอ ควรเพิ่มให้มีระบบกรรมสิทธิ์ร่วมที่มีลักษณะของสิทธิเชิงซ้อนที่มากกว่าสิทธิของความเป็นเจ้าของ โดยไม่ผูกขาดกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนบ้านน้ำก่ำ เทศบาลตำบลน้ำก่ำ หรือหน่วยงานของรัฐ แต่ควรเป็นการจัดการทรัพยากรร่วมกันทุกภาคส่วนในสังคม ทำหน้าที่เป็นกลไกและกระบวนการเพื่อจัดการความสัมพันธ์ในการเข้าถึงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในรูปแบบของระบบสิทธิที่หลากหลาย ไม่ว่าสิทธิโดยรัฐ สิทธิส่วนรวม และสิทธิส่วนบุคคล ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่หรือหน่วยงานเดียวกัน

จากที่กล่าวมาพบว่าพัฒนาการการใช้ประโยชน์พื้นที่หาดแห่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล และมีช่วงเวลายาวนานงานวิจัยนี้จึงศึกษากลไกและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะ “หาดแห่” เพื่อให้ทราบว่าการบริหารจัดการพื้นที่เกี่ยวข้องมีกลไกและกระบวนการในการบริหารจัดการพื้นที่อย่างไรจึงสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน และมีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลให้กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ประสบความสำเร็จ

ภาพที่ 1 ระบบนิเวศแม่น้ำโขง หาดแห่ บ้านน้ำคำ

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเพื่อประกอบ การวิจัย ดังนี้

1) แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญในการ จัดการและพัฒนาชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามา มีส่วนร่วมในการร่วมรับรู้ ร่วมวางแผน และร่วมปฏิบัติ รวมทั้ง การจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ สามารถลดความ ขัดแย้ง จากความแตกต่างด้านความคิด และมีความรู้สึกรับผิดชอบ ร่วมกัน โดย ธีรวิทย์ บุรีกุล (2552) และสำนักวิเคราะห์ผลกระทบ สิ่งแวดล้อม (2549) ระบุว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีโอกาสแสดง ทศนะแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสม และเป็น ที่ยอมรับร่วมกันโดยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจ การ รับรู้ เรียนรู้การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ ต่อทุกฝ่าย

2) แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม

แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้ในการ จัดการทรัพยากรที่เป็นสินค้าสาธารณะ ซึ่ง ชล บุญนาค (2554) ได้กล่าวว่า ลักษณะทรัพยากรร่วม คือ สินค้าทางเศรษฐศาสตร์ ชนิดหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบาง ประการเหมือนสินค้าสาธารณะ โดยทรัพยากรร่วมมีลักษณะ กีดกันการใช้ประโยชน์ได้ยาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากร มีขนาดใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็มีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มา ซึ่งการใช้ประโยชน์ หากการใช้ประโยชน์หรือเก็บเกี่ยวมาก และ เกินพอดี จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อยๆ ทำให้เกิด ปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วมตามมา ประกอบกับ ผู้ใช้ทรัพยากรร่วมก็ขาดแรงจูงใจในการดูแลรักษา เพราะไม่ สามารถกีดกันคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษา จากการใช้ทรัพยากรได้ ในขณะที่ Ostrom (1990) ได้เสนอหลัก การออกแบบกติกา (Design principles) การจัดการทรัพยากร ร่วมของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ดังนี้

2.1) ความชัดเจนของขอบเขต ทั้งขอบเขตที่เกี่ยวกับ ผู้ใช้ทรัพยากร และขอบเขตของทรัพยากร

2.2) มีความสอดคล้องระหว่างกฎกติกาของชุมชนกับ เงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อม และความสอดคล้องระหว่าง ประโยชน์ที่สมาชิกได้รับกับต้นทุนที่เสียไป

2.3) มีกระบวนการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้สมาชิก ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกาในการ จัดการทรัพยากร

2.4) มีกลไกการติดตามกำกับดูแลที่มีประสิทธิภาพโดย ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ประกอบ ด้วย 2 ส่วน คือ การติดตามดูแลพฤติกรรมการใช้ และการ ติดตามกำกับดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ

2.5) มีการลงโทษที่ดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนจาก เบาไปหาหนัก ทั้งนี้ลักษณะของการลงโทษไม่ควรสร้างความ แปลกแยกให้กับคนในชุมชน

2.6) มีกลไกจัดการความขัดแย้งที่มีต้นทุนต่ำและ เข้าถึงได้ง่าย

2.7) รัฐรับรู้และยอมรับสิทธิของชุมชนในการวาง กติกาใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษาทรัพยากร

2.8) กติกาและกระบวนการจัดการทรัพยากรจะ ต้องเชื่อมโยงสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า อาทิ กฎหมาย เนื่องจากระบบทรัพยากรและการจัดการทรัพยากรตั้งอยู่และมีความ เชื่อมโยงกับระบบนิเวศทางสังคม โดยยึดหลักระบบการ จัดการของชุมชนเป็นฐานราก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย คือ ชาวบ้านบ้านน้ำก่ำ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 18 ตำบลน้ำก่ำ อำเภอนาคู จังหวัดนครพนม การศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ 1) การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) การ สัมภาษณ์จากคำบอกเล่า 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก และ 4) การ สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมระหว่างการจัดประชุมกลุ่มย่อย โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

1) เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ คณะ ผู้วิจัยได้ออกแบบเครื่องมือที่หลากหลาย โดยเน้นกระบวนการ เรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัย ทีมวิจัยชาวบ้าน สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ได้แก่ แผนที่วงจรข่าย (Network maps) เพื่อช่วยค้นหา คน กลุ่มคน ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนตามลำดับความสำคัญ เส้นแบ่งเวลา (Time line) เพื่อให้เห็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์พื้นที่ “หาดแห่” ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา และ ทำให้เห็นกระบวนการและผลกระทบที่เกิดขึ้น แบบสัมภาษณ์ กึ่งโครงสร้าง และ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้

2) ขั้นตอนการวิจัย

2.1) ทีมวิจัยศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง แผนการพัฒนาตำบลของเทศบาลตำบลน้ำก่ำ บันทึกการประชุมของหมู่บ้าน และลงพื้นที่หารือกับผู้นำชุมชน เพื่อชี้แจงการดำเนินการโครงการวิจัย และค้นหาทีมวิจัยชาวบ้าน

2.2) สร้างและพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยชาวบ้าน และทำแผนปฏิบัติการ กำหนดกรอบประเด็นในการศึกษาข้อมูล ออกแบบเครื่องมือเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการสังเกต ประเด็นการสนทนากลุ่ม ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ทำให้นักวิจัยบ้านน้ำก่ำได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักวิจัยบ้านแก้ง อำเภอนาแก นักวิจัยบ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า และนักวิจัยบ้านน้อยหลวงมอญ อำเภอท่าอุเทน (ภาพที่ 2)

2.3) ทีมวิจัยร่วมกันออกแบบสัมภาษณ์เพื่อกำหนดประเด็นในการจัดเก็บข้อมูล โดยให้แต่ละกลุ่มทีมวิจัยชาวบ้านมีส่วนร่วมกันคิด และร่วมกันเขียนประเด็นในการเก็บข้อมูล จากนั้นนักวิจัยนำมารวบรวมและประมวลชุดข้อมูล

2.4) ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนดังนี้

- จัดทำ Time line (ภาพที่ 3) เพื่อให้เห็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ “หาดแห่” ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา และทำให้เห็นกระบวนการและผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยนักวิจัยชุมชนและชาวบ้าน เริ่มจากการติดกระดาษชาร์ตเป็นแนวยาว แล้วแบ่งช่วงเวลาสำคัญที่ก่อให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่ในบ้านน้ำก่ำ จากนั้นชาวบ้านเขียนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งชาวบ้านมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลหรือโต้แย้งกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้อง

- การสัมภาษณ์การใช้ประโยชน์พื้นที่จากคำบอกเล่าแบบไม่เป็นทางการ โดยใช้คำถามวิจัยเป็นแนวทางสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน อดีตผู้นำชุมชน (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) ที่มีบทบาทในการจัดการพื้นที่หาดแห่ จำนวน 10 คน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และอยู่ในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 30 ปี

- การประชุมกลุ่มย่อย จากผู้ที่มีบทบาทในการจัดการพื้นที่หาดแห่ ผู้ใช้ประโยชน์บนพื้นที่หาดแห่ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกชุมชน เกษตรกร กลุ่มอาชีพ และเจ้าหน้าที่จากเทศบาลตำบลน้ำก่ำ เพื่อหาข้อสรุปร่วมกันตามแนวทางการอภิปราย

2.5) การตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ โดยการตรวจสอบเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสามเส้า (Triangulation) ประกอบด้วย

- ตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูลที่มิบบทบาทและส่วนได้ส่วนเสียต่างกัน ในการจัดการพื้นที่และการใช้ประโยชน์หาดแห่ ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เกษตรกร ชาวประมง หัวหน้ากลุ่มอาชีพ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย พ่อค้าคนกลางในพื้นที่ และนายกเทศมนตรีตำบลน้ำก่ำ

- ตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน จากข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ มาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง

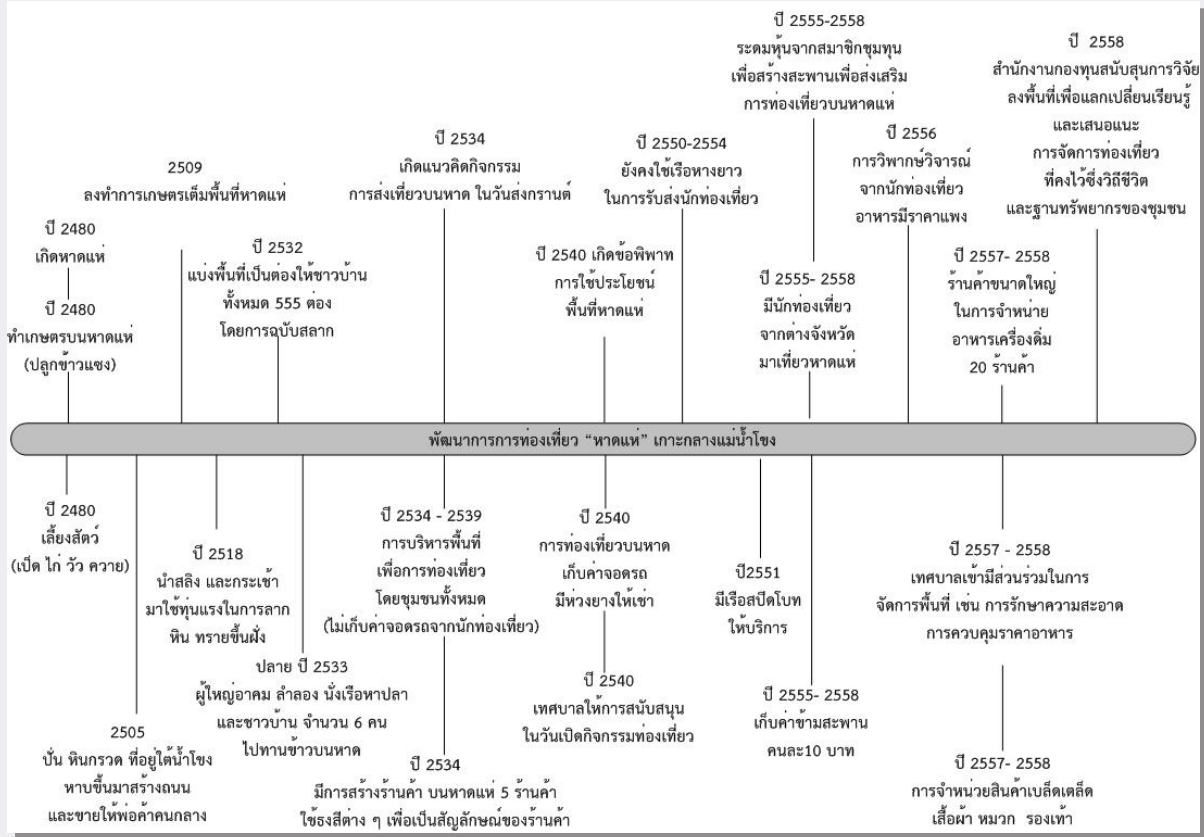
- ตรวจสอบข้อมูลโดยการเก็บข้อมูลเดียวกันในช่วงเวลาที่ต่างกัน เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยการสัมภาษณ์ 2 ครั้งในช่วงเวลาห่างกัน 1 สัปดาห์ และ 1 เดือน แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาเปรียบเทียบกันเพื่อตรวจสอบความคงเส้นคงวา

ผลการศึกษา

การศึกษารวบรวมข้อมูลการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่สาธารณะ “หาดแห่” เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาประวัติศาสตร์ บริบทชุมชนรอบพื้นที่หาดแห่ ภายใต้มิติเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และปัจจัยที่ส่งผลให้การ

ภาพที่ 2 กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างทีมวิจัยบ้านน้ำก่ำ กับทีมวิจัยบ้านท่าเรือ บ้านน้อยหลวงมอญ และบ้านแก้ง

ภาพที่ 3 Time line การใช้ประโยชน์พื้นที่หุดแห่ง

จัดการพื้นที่ประสบความสำเร็จผ่านกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน สรุปผลได้ดังนี้

1) วิถีชีวิตชุมชน ผลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

บ้านน้ำก่ำ มีผู้มาตั้งรกรากครั้งแรกเป็นชาวลาวอพยพมาจากเมืองวังอ่างคำ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมาจากกลุ่มชนนครเวียงจันทร์ กลุ่มเมืองภูพานหายชัย ซึ่งอพยพมาอยู่ตามแนวตลิ่งชายฝั่งแม่น้ำโขง และอีกกลุ่มหนึ่งอพยพมาจากบ้านไค้เขย (ไค้คำแก้ว) สำหรับกลุ่มคนไทยอพยพมาจากอำเภอมุกดาหาร พื้นที่หมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำโขงโดยพื้นที่ร้อยละ 60 ติดกับแม่น้ำโขง ส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร เช่น ทำนาปี ปลูกมันเผา พืชผักสวนครัวต่างๆ และหาปลาเป็นอาชีพเสริม สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากกระแสน้ำจะพัดพาตะกอนจากลำน้ำก่ำและแม่น้ำโขงมาทับถมกันทำให้เกิดสันดอนกลางน้ำโขงที่เรียกว่า “หุดแห่ง”

เกาะกลางแม่น้ำโขงมีการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่หลากหลาย เช่น การเพาะปลูกพืชผักโดยเฉพาะ “มันเผา หรือมันสะเผา” การประมงโดยการไหลมองในพื้นที่ “ลวงสาธารณะ” และการวางลอบบริเวณรอบหุดแห่ง ซึ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ชาวบ้านได้พัฒนาพื้นที่บริเวณหุดแห่งจัดการท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ของชุมชนบ้านน้ำก่ำ ฤดูกาลของน้ำขึ้นหรือลงในแม่น้ำโขงส่งผลต่อชุมชน ทำให้มีวิถีการผลิต การดำรงชีพที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา ในช่วงน้ำลดสามารถทำการเพาะปลูกพืชผักบนที่ดินริมฝั่งโขง ส่วนหนึ่งนิยมทำการเพาะปลูกบนหุด เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์ได้ผลผลิตมาก แต่ผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่ยังคงได้มาจากการทำเกษตรกรรมบนฝั่ง สิทธิในที่ดินเพื่อเพาะปลูกพืชริมฝั่งโขงยึดหลักตามจารีตประเพณีและเป็นมรดกตกทอด ถ้าครอบครัวใดไม่ต้องการใช้พื้นที่ก็สามารถให้ครอบครัวอื่นเช่าพื้นที่หรือบางกรณีอาจจะขายสิทธิพื้นที่ได้

วิถีชีวิตของชุมชนบ้านน้ำก่ำเป็นแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันภายในชุมชนในเชิงเศรษฐกิจ มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นทั้งในด้านการทำเกษตร การทำประมง เพื่อหาเลี้ยงชีพในครัวเรือน ผลผลิตที่เหลือจะนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ สมาชิกชุมชนร้อยละ 70 มีรายได้จากการเกษตร นอกจากนั้นยังมีรายได้จากการรับจ้างเป็นแรงงานในการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนนับถือองค์พระธาตุพนม และมีวัดโพธิ์คำซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาพร้อมกับบ้านน้ำก่ำเป็นที่รวมจิตใจของคนในชุมชน มีการสืบทอดวัฒนธรรมที่ดึกดำบรรพ์ในอดีตไว้ เช่น มีการจัดแบ่งเป็นคุ้มๆ เพื่อดูแลรับผิดชอบในการถวายภัตตาหารเช้า และเพลแก่พระสงฆ์ การคงไว้ซึ่งบุญประเพณีท้องถิ่น “ฮิตลีสองครองลีสี่” และมีการสืบทอดตำแหน่งการเมืองท้องถิ่นโดยเฉพาะตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน โดยอาศัยระบบเครือญาติเกื้อหนุน

2) เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ผลที่ได้จากการศึกษาการจัดการและการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ “หาดแห่”

กิจกรรมของชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขง ที่ดินริมฝั่งโขงและพื้นที่โดยรอบที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สามารถอธิบายมิติความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ดังนี้

2.1) มิติทางเศรษฐกิจ พบว่า “หาดแห่” เปรียบเสมือนอยู่หัวอยู่ท้ายของคนในชุมชนบ้านน้ำก่ำ เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์พื้นที่ได้ตลอดทั้งปี ผันแปรไปตามฤดูกาล

ทั้งในด้านการเกษตร การประมง และการท่องเที่ยว โดยชุมชนสามารถวางแผนเพาะปลูกได้ทันตามความต้องการของตลาด ผลผลิตทางการเกษตรจึงเป็นทั้งส่วนที่หล่อเลี้ยงการบริโภคในครัวเรือน และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของคนในชุมชน โดยเฉพาะมันเผา “พืชประวัตติ” ของคนในชุมชนที่ปลูกมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นพืชชนิดแรกที่ชุมชนปลูกเพื่อให้ทันขายในช่วงงานนมัสการพระธาตุพนม จากนั้นจะปลูกพืชผักสวนครัวระยะสั้น เช่น หอมแบ่ง ผักชี มะเขือ ค่ะน้า ผักบุ้ง เป็นต้น (ภาพที่ 4) การทำการเกษตรบนหาดแห่ยังเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างชุมชนบ้านน้ำก่ำ กับชุมชนบ้านท่าค้อฝั่งลาว ที่นั่งเรือจากฝั่งลาวมารับจ้างแบบเข้าไปเย็นกลับ ส่วนอาชีพพรอง คือ การทำประมงหาปลาในแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่และสามารถหาได้ตลอดทั้งปีเป็นแหล่งรายได้สำคัญของ “พรานปลา” จากการไหลมองและรับซื้อปลาจากพรานปลาชาวลาวที่ร่วมไหลมองในพื้นที่ “ลวงสาธารณะ” นอกจากนี้ช่วงเดือนมกราคม ถึง เดือนเมษายนของทุกปี ชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาพื้นที่บริเวณหาดจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว (ภาพที่ 5) ที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนทุกระดับ ขึ้นอยู่กับความสามารถและความชำนาญของแต่ละคน นอกจากรายได้จากการทำการเกษตร การทำประมง และรายได้จากกิจกรรมการท่องเที่ยว คนในชุมชนยังมีรายได้จากการเป็นพ่อค้าคนกลางเพื่อรวบรวมผลผลิตทางการเกษตร เพื่อรอจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มาจากต่างถิ่น

2.2) มิติทางสังคม พบว่า พื้นที่หาดแห่ไม่ได้มีประโยชน์ในมิติทางเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนแต่เพียง

ภาพที่ 4 การทำการเกษตรบนหาดแห่

ภาพที่ 5 กิจกรรมการท่องเที่ยวบนหาดแห่

อย่างเดียวน หาดแห่ยังเป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในชุมชนที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การสร้างข้อตกลงร่วมกัน และกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้น การใช้ประโยชน์พื้นที่หาดแห่เกิดขึ้นยาวนานนับเป็นเวลา 60 ปีมาแล้ว แรกเริ่มพื้นที่หาดแห่ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะถูกจัดแบ่งเป็นล็อกขนาดกว้าง 2 เมตร ยาว 2 เมตร ตามจำนวนครัวเรือน แล้วจับฉลากหมุนเวียนทุกปี โดยผู้นำชุมชนและกรรมการหมู่บ้านและทุกครัวเรือนยอมรับในข้อตกลงร่วมกันแม้จะไม่ได้กำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร ปัจจุบันบางครัวเรือนมีการแลกเปลี่ยนซื้อขาย และให้เช่าพื้นที่บนหาดแห่ตามกรรมสิทธิ์ที่ตนเองได้รับ ส่วนการทำประมงกลางลำน้ำโขง นอกจากหาดแห่จะเป็นพื้นที่ในการพูดคุยแลกเปลี่ยนของคนในชุมชน ยังเป็นพื้นที่ในการเชื่อมความสัมพันธ์คนสองฝั่งโขง จากการแบ่งปันทรัพยากรในพื้นที่แม่น้ำโขงที่เรียกว่า “ลวงสาธารณะ” ซึ่งเป็นพื้นที่ไหลมือง “วิธีการจับปลาแบบการวางตาข่าย” ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนแม่น้ำโขง โดยการจัดลำดับเข้าคิวไหลมืองที่ไม่แบ่งแยกกว่าจะเป็นคนลาวหรือคนไทย ซึ่งช่วงเวลาในการรอคิวไหลมือง ยังเป็นช่วงเวลาที่ชาวประมงได้พูดคุยแลกเปลี่ยนถึงวิถีชีวิตของกันและกัน “ลวง” ในแม่น้ำโขงจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่มีกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนทั้งสองฝั่ง ผ่านการเชื่อมโยงด้วยความสัมพันธ์ทางโครงสร้างทางสังคมระหว่างหมู่บ้านที่มีเครือญาติร่วมกันตั้งแต่อดีต มากไปกว่านั้นการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวบนหาดแห่ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้ชัดเจนมากที่สุด โดยคนทุกช่วงวัยมีปฏิสัมพันธ์

ในกิจกรรมการท่องเที่ยวบนหาดแห่ตั้งแต่วางแผนร่วมกัน การร่วมกันดำเนินงาน การร่วมกันรับผลประโยชน์ และการจัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของคนในชุมชนในช่วงเวลาต่างๆ

2.3) มิติทางวัฒนธรรม หาดแห่เป็นพื้นที่ในการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชนบ้านน้ำก่ำในการทำการเกษตร เช่น การสังเกตลักษณะดินก่อนลงมือเพาะปลูก การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์มันเพา การปลูกถั่วลิสงเตาบริเวณริมหาดเพื่อป้องกันลม และยังเป็นพื้นที่ที่เชื่อมความสัมพันธ์ของชาวไทย กับชาวลาวที่มีความเชื่อและความศรัทธาร่วมกันมานาน คือ การนับถือพระธาตุพนมที่เป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาของบ้านเมืองสองฝั่งซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและศูนย์รวมจิตใจ รวมทั้งการนับถือ “ผีเจ้าโด่งกว้าง” หรือ “ผีลวง” ตัวเดียวกัน ซึ่งถือเป็นผีใหญ่ที่ “พรานปลา” แม่น้ำโขงศรัทธาและเชื่อถือ เพื่อใช้ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นที่มีมายาวนาน โดยไม่ต้องใช้กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มาทำให้กลายเป็นความขัดแย้งระหว่างประเทศ มากไปกว่านั้นก่อนจะเปิดใช้งานสะพานไม้ไผ่เพื่อให้นักท่องเที่ยวเดินข้ามไปเที่ยวหาดแห่ จะมีพิธีกรรมบวงสรวงเพื่อขออนุญาตเจ้าแม่คงคา โดยการทำบุญตักบาตร การไหว้ศาลหมู่บ้าน เพื่อให้ปกป้องรักษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนบ้านน้ำก่ำยังให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและครอบครัวภายใต้ความสัมพันธ์สิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นกุศโลบายของชุมชนในการกำหนดสิทธิ์การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรของชุมชน (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 พิธีบวงสรวงเจ้าแม่คงคาเพื่อให้อภัยโทษ

3) กลไกการจัดการพื้นที่หาคัด

เงื่อนไขและข้อตกลงการใช้ประโยชน์พื้นที่หาคัด มีทั้งเป็นข้อบังคับที่เกิดจากหน่วยงานของภาครัฐที่เกิดจากสนธิสัญญาไทย – ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในการกำหนด “เส้นแบ่งเขตแดน” ในน้ำโขงเพื่อป้องกันการลุกล้ำข้ามเขตแดนน้ำทำให้เกิดกฎหมายระหว่างประเทศ และเป็นแนวปฏิบัติสำหรับชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งการให้สัมปทานที่ดินและทรัพยากรบริเวณโดยรอบหาคัด และข้อตกลงที่เกิดจากกระบวนการทางสังคมที่เป็นข้อตกลงร่วมกันของชุมชน โดยการบริหารจัดการพื้นที่หาคัดในปัจจุบันเป็นของคนไทยทั้งหมด การใช้ประโยชน์พื้นที่เป็นไปตามข้อตกลงของชุมชนผ่านกลไกการจัดการพื้นที่ในรูปแบบคณะกรรมการหมู่บ้านที่ร่วมกันกำหนดกฎ กติกา และเทศบาลตำบลน้ำคำทำหน้าที่อำนวยความสะดวกและสนับสนุนการจัดการพื้นที่ โดยกำหนดสิทธิการใช้พื้นที่เฉพาะชุมชนบ้านน้ำคำ หมู่ที่ 1 บ้านน้ำคำ หมู่ที่ 3 บ้านน้ำคำกลาง และหมู่ที่ 18 บ้านน้ำคำใต้ ที่สามารถแลกเปลี่ยน ซื้อขาย หรือให้เช่าพื้นที่กันภายในชุมชน สรุปได้ดังนี้

3.1) กลไกที่ไม่เป็นทางการ หรือ กลไกการจัดการพื้นที่โดยชุมชน ผ่านมิติทางวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของคนในชุมชน เป็นการจัดการพื้นที่ในชุมชนที่เก่าแก่และสืบทอดมาตั้งแต่อดีตโดยผ่านเวทีประชาคมหมู่บ้าน แต่ละครัวเรือนจะส่งสมาชิกหนึ่งคนเพื่อเป็นตัวแทนการประชุมส่วนใหญ่มักเป็นหัวหน้าครอบครัว หรือที่ชาวบ้านเรียก “พ่อบ้าน” เพื่อร่วมกันกำหนด กฎ กติกา สิทธิการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ “หาคัด” และการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงของชุมชน และให้ความเคารพยอมรับผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้อาวุโสในชุมชน อดีตผู้นำชุมชน ทำให้

ชุมชนสามารถจัดการข้อขัดแย้งที่เกิดจากการใช้ประโยชน์พื้นที่และสามารถบริหารจัดการพื้นที่โดยไม่พึ่งพิงหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากช่วงที่มีการเปลี่ยนผ่านการดำรงตำแหน่งของนายกเทศมนตรีตำบลน้ำคำในปี พ.ศ. 2550 – 2555 เทศบาลตำบลน้ำคำได้ละเลยการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนโดยการนำของนายประจักษ์ ศรีลาศักดิ์ ได้รวมหารือกับสมาชิกชุมชนเพื่อสานต่อการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ด้วยวิธีการระดมเงินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลงหุ้น” เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ตั้งแต่การจัดหาไม้ไผ่ การจ้างแรงงานค่าอาหาร ทำให้มีกิจกรรมท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องและยังคงจัดอยู่จนถึงปัจจุบัน

3.2) กลไกที่เป็นทางการ หรือกลไกเชิงสถาบัน ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับการบริหารจัดการพื้นที่โดยการกำหนดกฎ กติกา ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ที่เป็นกรอบในการกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชนที่เหมาะสม รวมทั้งการช่วยควบคุมและถ่วงดุลย์ระหว่างชุมชนกับภาครัฐ สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน คือ กลไกที่มีบทบัญญัติ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 เทศบาลตำบลน้ำคำได้เข้ามามีส่วนร่วมและให้ความสำคัญในการบริหารจัดการพื้นที่ โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการ และการประชุมหารือร่วมกับผู้นำชุมชนในการจัดกิจกรรมประเพณีต่างๆ เช่น การแข่งเรือในช่วงเทศกาลออกพรรษา งานนมัสการพระธาตุพนม งานบุญประเพณีประจำปีหมู่บ้าน โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวบนหาดแห่โดยมีการสนับสนุนการจัดกิจกรรม เช่น การสนับสนุนงบประมาณจ้างมหรสพ การดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว การจัดเก็บขยะ และการควบคุมราคาอาหารที่จำหน่าย

4) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่หาดแห่

กระบวนการจัดการพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ในแต่ละฤดูกาลเริ่มจากการแบ่งพื้นที่ตามจำนวนครัวเรือนที่มาลงชื่อให้เท่าเทียมกันโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านน้ำก่ำ และเทศบาลตำบลน้ำก่ำ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน การจัดการพื้นที่สำหรับการทำเกษตรบนหาดแห่ บริเวณส่วนกลางจนถึงท้ายหาด โดยยึดถือแนวปฏิบัติตั้งแต่อดีต คือ ให้แต่ละครัวเรือนที่ต้องการใช้ประโยชน์พื้นที่มาลงชื่อกับผู้ใหญ่บ้านตามช่วงเวลาที่กำหนด แล้วจึงประชุมร่วมกันในการจัดสรรพื้นที่โดยการจับสลากเลือกพื้นที่ หมุนเวียนกันทุก 5 ปี แต่ในปัจจุบันไม่มีการจับสลากหมุนเวียน ครัวเรือนไหนได้พื้นที่จุดไหนก็ยังใช้ประโยชน์จนถึงปัจจุบัน สามารถให้ครัวเรือนอื่นเช่า หรือขายสิทธิ์การใช้พื้นที่ โดยชุมชนจะร่วมกันวางแผนการดูแลพื้นที่ ส่วนการจัดสรรพื้นที่สำหรับการท่องเที่ยวในช่วงฤดูน้ำลด เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายนของทุกปี ตัวแทนชุมชนจะวางแผนการดำเนินงานร่วมกับเทศบาลตำบลน้ำก่ำในช่วงเดือนพฤศจิกายน เพื่อกำหนดแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เงื่อนไขในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งการกำหนดบทบาทหน้าที่ระหว่างชุมชน บ้านน้ำก่ำและเทศบาลตำบลน้ำก่ำ โดยเทศบาลตำบลน้ำก่ำมีหน้าที่ในการอำนวยความสะดวก การดูแลพื้นที่ การจัดเก็บขยะในแต่ละวัน รวมทั้งออกกฎ ระเบียบ การควบคุมราคาอาหารในช่วงเทศกาลท่องเที่ยว ส่วนชุมชนบ้านน้ำก่ำทำหน้าที่ตั้งแต่การระดมทุนสร้างสะพาน การขออนุญาตก่อสร้างสะพานจากเจ้าแม่คงคา วันเวลาในการสร้างสะพาน การจัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละคน

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ครัวเรือนที่มีความประสงค์ใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวมีการดำเนินงานตามแผนที่กำหนดร่วมกัน โดยประสานความร่วมมือและการหนุนเสริมจากเทศบาลตำบลน้ำก่ำ ดังนี้

1) กิจกรรมการสร้างสะพานไม้ไผ่

หลังจากที่ตัวแทนชุมชนบ้านน้ำก่ำได้เข้าร่วมประชุมกับเทศบาลตำบลน้ำก่ำ จากนั้นนัดประชุมสมาชิกชุมชนเพื่อหารือและกำหนดวันระดมทุนเพื่อนำมาใช้จ่ายในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ ค่าจ้างแรงงาน และค่าอาหาร ในระหว่างการก่อสร้างสะพานไม้ไผ่และช่วงการให้บริการนักท่องเที่ยวโดยการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบแต่ละฝ่าย ประกอบด้วย

1.1) ฝ่ายจัดหาวัสดุอุปกรณ์ ทำหน้าที่ในการติดต่อและหาแหล่งวัตถุดิบในการใช้สร้างสะพาน คือ ไม้ไผ่ และต้นยูคาลิปตัส

1.2) ฝ่ายก่อสร้างสะพาน รับผิดชอบตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกไม้ไผ่สำหรับทำคาน สร้างทางเดิน (सानไผ่) เป็นตาข่ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ดังภาพที่ 7)

2) กิจกรรมในช่วงการท่องเที่ยว

คณะกรรมการมีการจัดแบ่งหน้าที่ให้กับสมาชิกที่ลงหุ้นเพื่อช่วยกันอำนวยความสะดวก และบริการการท่องเที่ยว ได้แก่ ฝ่ายการเงิน ฝ่ายจำหน่ายบัตร ฝ่ายจัดหาอาหาร ฝ่ายดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์สำหรับการจัดสรรผลประโยชน์ของสมาชิกชุมชนนั้น จะมีการระดมทุนโดยกฎที่ตกลงร่วมกันของสมาชิกชุมชน หุ้นละ 2,000 บาท เพื่อเป็นทุนในการก่อสร้างสะพานไม้ไผ่ นำมาซื้อวัสดุอุปกรณ์ จ่ายค่าจ้างแรงงาน ค่าอาหาร โดยผู้ที่ร่วมระดมทุนมี

ภาพที่ 7 การจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ สำหรับการสร้างสะพาน

สิทธิ์ในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวตั้งแต่การรับจ้าง โดยได้รับค่าจ้างวันละ 300 บาท การสร้างร้านค้าเพื่อจำหน่ายสินค้าบริเวณพื้นที่หาดแห่ และได้รับเงินปันผลต่อหุ้นหลังเสร็จสิ้นฤดูการท่องเที่ยว

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล คณะทำงานร่วมกันประเมินผลการดำเนินงานตามกิจกรรม โดยรายงานการดำเนินงานในการประชุมพร้อมๆ กับการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันเป็นระยะ และร่วมกันประเมินผลการดำเนินงานในภาพรวมจากสมาชิกที่ร่วมระดมทุนหลังจากการเก็บเรือสะพานเพื่อร่วมกันสะท้อนปัญหาในการดำเนินงาน และเป็นแนวทางในการบริหารจัดการพื้นที่ในกิจกรรมการท่องเที่ยวในปีต่อไป

จากการศึกษากลไกและกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางและการใช้ประโยชน์ ทำให้สามารถลดข้อขัดแย้งและร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่ โดยปัจจัยที่ส่งผลให้การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมการบริหารจัดการพื้นที่ประสบความสำเร็จ มีดังนี้

1) ผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้าน มีภาวะความเป็นผู้นำ เสียสละ มีความคิดก้าวหน้า และสามารถจูงใจสมาชิกชุมชน จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม พบว่า รูปแบบของผู้นำชุมชนที่ร่วมกันในการจัดการพื้นที่หาดแห่ เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ อดีตผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน โดยผู้นำมีความเข้มแข็ง เสียสละ ให้ความสำคัญกับคนในชุมชนมากกว่ามองประโยชน์ส่วนตน ยึดหลักคุณธรรมและมีความรับผิดชอบร่วมกัน เห็นอกเห็นใจและมีสัจจะต่อกัน

นอกจากนี้ผู้นำชุมชนยังให้ความสำคัญในการปกป้องหาดแห่ผ่านกระบวนการต่อสู้ มาตั้งแต่กรณีการทวงคืนพื้นที่ทำกินจากประเทศเพื่อนบ้านในปี พ.ศ. 2540 จนปัจจุบันสิทธิการใช้ประโยชน์พื้นที่หาดแห่ เป็นของชาวบ้านน้ำก่ำหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 18 ตำบลน้ำก่ำ หาดแห่จึงเปรียบเสมือนมรดกตกทอด จากรุ่นสู่รุ่นเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนทุกฤดู ประกอบกับผู้นำมีความคิดก้าวหน้า สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์ในทุกฤดูกาลและไม่รอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากการพัฒนาพื้นที่หาดแห่ในช่วงฤดูแล้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนทุกเพศทุกวัย จนหาดแห่ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็น “ทะเลน้ำจืดแห่งอีสาน”

2) ชุมชนมีความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเจ้าของในทรัพยากรธรรมชาติ เคารพกฎกติกาที่มีการตกลงร่วมกันบนพื้นฐานของการมีผลประโยชน์ร่วม แม้ว่าพื้นที่หาดแห่จะไม่มีเอกสารสิทธิ์การครอบครองที่ออกโดยรัฐ แต่คนในชุมชนยอมรับและเคารพกฎกติกาการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ตกลงร่วมกัน โดยอาศัยกระบวนการสนทนาระหว่างกันในกรณีที่เกิดปัญหาพิพาทของพื้นที่ และกระบวนการมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้าใจและกฎเกณฑ์ของสังคมที่สร้างร่วมกันเป็นสำคัญ มีการจัดการพื้นที่ที่อาศัยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน เช่น “การไหลมือง” ในพื้นที่ “ลวง” จะมีการเข้าคิว และกำหนดระยะเวลาในการไหลมือง การจัดแบ่งพื้นที่ทำการเกษตรบนหาดแห่ที่ไม่ต้องอาศัยกฎหมายภาครัฐมาบังคับใช้ แต่เป็นไปตามข้อปฏิบัติและสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการให้สิทธิทุกคนร่วมจัดการพื้นที่หาดแห่ร่วมกัน และมีการลงโทษหากสมาชิกชุมชนไม่ปฏิบัติตามกฎ กติกาที่กำหนดไว้

3) พลังความสามัคคีและความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติของคนในชุมชน ความสามัคคีของคนชุมชนบ้านน้ำก่ำเกิดจากความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชน 2 รูปแบบ คือ ความสัมพันธ์แนวดิ่ง กับความสัมพันธ์แนวราบ โดยความสัมพันธ์แนวดิ่ง เป็นความสัมพันธ์บนฐานของความแตกต่างในอำนาจ มีความผูกพันทางเครือญาติ ที่จัดวางตำแหน่งความสำคัญตามลำดับอาวุโสเป็นหลัก ส่วนความสัมพันธ์ในแนวราบนั้น อยู่บนฐานความเสมอภาค และถือเอาความสนใจหรือผลประโยชน์ร่วมกันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ซึ่งชุมชนบ้านน้ำก่ำมีความสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบ คือ คนในชุมชนเป็นเครือญาติทั้งในหมู่บ้านเดียวกัน และในตำบลเดียวกัน มีความเคารพ ยอมรับ นับถือผู้อาวุโส เช่น ผู้เฒ่า ผู้แก่ อดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แม้ว่าในปัจจุบันจะไม่มีตำแหน่งใดๆ ในการปกครองคนในชุมชน และยึดผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก รักและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อดำรงไว้ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตนและชุมชน

4) การเรียนรู้และการปรับตัวตลอดเวลาในการค้นหาวิธีการทำงานใหม่ๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เห็นได้จากผู้นำและสมาชิกชุมชนบ้านน้ำก่ำ ที่สั่งสมความรู้และประสบการณ์ มีการค้นหาวิธีการทำงานใหม่ๆ ตลอดเวลา มีกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการภายในชุมชน ผ่านเวทีพูดคุยอย่างเป็นกันเองของชาวบ้าน ตื่นตัวในการเพิ่มขีดความสามารถในการจัดการท่องเที่ยว ทั้งในด้านการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็ง พร้อมทั้งจะเป็นผู้ให้บริการที่ดี ตลอดจนการคงไว้ซึ่งต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สั่งสมให้คงอยู่

อภิปรายและสรุปผล

จากการศึกษา พบว่า ชาวบ้านบ้านน้ำคำร้อยละ 70 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนาปี ปลูกพืชผักสวนครัวต่างๆ บริเวณริมฝั่งโขง และบนพื้นที่ลาดแห้ง และหาปลาเป็นอาชีพเสริม นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ร่วมกันพัฒนาพื้นที่บริเวณหัวหาดในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนเมษายนของทุกปี เพื่อจัดการท่องเที่ยว “หาดแห่” จึงเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความหมายทั้งในเชิงกายภาพ และพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมที่สร้างรายได้ และหล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนบ้านน้ำคำตลอดทั้งปี ทั้งในรูปของผลผลิตทางการเกษตร การประมง และการท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล การใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการพื้นที่มีจุดเริ่มต้นจากกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยการหนุนเสริมจากเทศบาลตำบลน้ำคำที่เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สะท้อนความต้องการ มีการกำหนดกฎกติกาและหาข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการพื้นที่ และการกระจายผลประโยชน์ผ่านความไว้วางใจของชุมชนในชุมชน โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการวางแผน 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ 3) การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ และ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล จึงทำให้ชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และเกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันในการบริหารจัดการพื้นที่ และให้การสนับสนุนการดำเนินการในทุกกิจกรรม สามารถลดข้อขัดแย้งของชุมชนจากการใช้ประโยชน์และการจัดการพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภัญญา พรหมนารท และเบญจวรรณ ทศนสีลพร (2547) ที่พบว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านไท – เลย ในการกำหนดแนวทางการจัดการและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมตลิ่งลำน้ำพาน ทำให้ลดความขัดแย้งและร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่ และสอดคล้องกับแนวคิดของ นิรมล กุลศรีสมบัติ และ พรสวรรค์ วิเชียรประดิษฐ์ (2557) ที่กล่าวว่า

การมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการชุมชน และพัฒนาชุมชน สามารถลดข้อขัดแย้งจากความแตกต่างของความคิด เพราะชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนตั้งแต่เริ่มต้น ก่อให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันและให้การสนับสนุนในการดำเนินการให้เป็นไปตามแผน และพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ให้ประสบความสำเร็จ คือ 1) ผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้าน มีภาวะความเป็นผู้นำ เสียสละ 2) ชุมชนมีความภาคภูมิใจ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ 3) พลังความสามัคคีและความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติของคนในชุมชน 4) การเรียนรู้และการปรับตัวตลอดเวลาในการค้นหาวิธีการทำงานใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของจักรพงษ์ พวงงามชื่น และคณะ (2556) ที่พบว่า ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ประสบความสำเร็จและยั่งยืน ได้แก่ ผู้นำที่มีความเข้มแข็ง มีวิสัยทัศน์ เสียสละในการทำงาน ความรักความสามัคคีของสมาชิกชุมชน และการมีจิตสำนึกของชาวบ้านทุกคน

กิตติกรรมประกาศ

คณะวิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สัญญาทุนเลขที่ RDG56E0077 สำหรับทุนสนับสนุนงานวิจัยนี้ ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ศรีศกร วังลิโกดมตร.เพ็ญศักดิ์ มกราภิรมย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บัญชร แก้วส่อง และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พัชริน ดำรงกิตติกุล ที่ให้ข้อเสนอแนะอันทรงคุณค่าต่องานวิจัย คณะผู้วิจัยจะนำไปใช้ในการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นต่อไป ขอขอบพระคุณ ดร.ปรีชา อุยตระกูล ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนม ที่ให้โอกาสคณะได้ทำงานวิจัยรับใช้สังคม และขอขอบคุณชาวบ้านบ้านน้ำคำทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการทำงานเป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กาญจนา คุ่มทรัพย์. 2558. สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์*. 4(1); 141-157.
- จักรพงษ์ พวงงามชื่น และคณะ. 2556. การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาบ้านท่าป่าเปา ตำบลท่าปลาตึก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน. *วารสารการวิจัยพัฒนา มจร*. 36(2); 215-234.
- ชล บุญนาค. 2554. แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสพการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย ชุดหนังสือการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย. สำนักปฏิรูป (สปร.). นนทบุรี.

นิรมล กุลศรีสมบัติ และ พรสวรรค์ วิเชียรประดิษฐ์. 2557. กลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการชุมชน ประเทศญี่ปุ่น. การประชุมวิชาการระดับชาติ การพัฒนาคน ชุมชน องค์การ และสังคม พัฒนบริหารศาสตร์ใหม่ ด้านการพัฒนาในอนาคต แนวคิดและแนวทางการพัฒนาในอนาคต 13 -14 มิถุนายน พ.ศ. 2556. สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ.

ถวิลวดี บุรีกุล. 2552. พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชน. เอ.พี. กราฟิก ดีไซน์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

สำนักวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม. 2549. แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ.

สุกัญญา พรหมนารถ และ เบญจวรรณ ทศนสีลพร. 2547. พื้นที่สาธารณะในชุมชนไท-เลย การศึกษาด้านกระบวนการของพื้นที่และสังคม กรณีศึกษาหมู่บ้านนาอ้อ จังหวัดเลย. ชุดโครงการเรือนพื้นถิ่นและชุมชนไท-เลย การศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อม. คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.

Ostrom, E. 1990. *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press. Cambridge.